

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

Жовтень 2019

Тенденції безпекової ситуації у Чорноморському регіоні

(ІІІ квартал 2019 року)¹

1. Загальна оцінка стану безпеки у Чорноморському регіоні

Станом на жовтень 2019 року безпекова ситуація у Чорноморському регіоні залишається нестабільною з тенденцією до подальшого погіршення. Росія продовжує застосовувати технології гібридної війни як у регіоні Чорного моря, так і в суміжних регіонах Каспію, Східного Середземномор'я, Балкан, де відверто домагається домінування на протидію Заходу.

На міжнародній арені позиція керівництва Франції на зближення з путінським режимом, надмірне захоплення Німеччини корупціогенними російськими «газовими потоками», поглиблення європейсько-американських та американо-китайських непорозумінь, Brexit, погіршення ситуації на Близькому Сході, зокрема, операція Туреччини в Сирії, політична криза в США розв'язують руки Кремлю для продовження своєї агресивної поведінки. Спроба Росії через Венесуелу проникнути в «м'яке підчерев'я» США обертається зараз для Москви американо-грецьким альянсом задля стримування російських і турецьких амбіцій у Східному Середземномор'ї та Чорномор'ї.

Російська Федерація продовжує не визнавати фактів окупації Абхазії і Південної Осетії (Цхінвальського району) Грузії, Придністров'я Молдови та окремих районів Луганської і Донецької областей України, наполягаючи на пропагандистському штампі «громадянської війни в Україні». Цілі РФ щодо взяття усієї України під свій контроль залишаються незмінними. Продовжуючи нарощування своїх ударних сил на кордонах України з метою тиску на українську владу і суспільство для врегулювання конфлікту на російських умовах, РФ реанімувала «формулу Штайнмайера» і докладає зусиль для розчленування України під виглядом федералізації. *«Потрібно бути реалістами. Україна, в кінцевому рахунку, буде мати символічний, а не реальний суверенітет над Донбасом. Не слід їй розраховувати на щось більше. Більшого від Мінських угод Україна не отримає»,* - написав 7 жовтня 2019 року російський політтехнолог Олексій Чеснаков² з команди радника президента РФ Владислава Суркова. Росія намагається знову зобразити Революцію Гідності як державний переворот в Україні, знищення нею малайзійського літака МН17 як наслідок бездіяльності Києва, російські утворення «ДНР»/«ЛНР» як «нові суверенні республіки» тощо.

З використанням своїх енергетичних важелів Росія фактично нейтралізувала двох чорноморських членів Альянсу — Туреччину і Болгарію, які вона розглядає провідниками власної політики всередині НАТО і ЄС.

¹ Підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

² <https://glavcom.ua/ru/think/v-rossii-pryamo-zayavili-chto-pozvolyat-ukraine-tolko-simvolicheski-kontrolirovat-donbass-631258.html>

Росія нарощує свою військову присутність поза межами Чорноморського регіону, зокрема, в Сирії, Лівії, Венесуелі та Центральній Африці, маскуючи її під гаслами забезпечення миру і стабільності і тим само дискредитує дійсні миротворчі процеси. Так, свою військову та економічну присутність у Венесуелі РФ використовує для впливу на ціноутворення на нафтовому ринку, протидії США в регіоні, отримання широкого доступу до мінеральних ресурсів країни (золота, діамантів, колтану, урану тощо) і нелегальних прибутків від торгівлі наркотиками, відмивання грошей та корупційних схем.

2. Виклики, загрози та ознаки погіршення безпекової ситуації в регіоні

Воєнно-політична сфера

Для подолання міжнародної ізоляції після анексії Криму, Росія докладает зусиль для розвитку відносин на найвищому рівні з лідерами чорноморських країн, надаючи пріоритет Туреччині і Болгарії.

РФ скористалась військовою операцією Туреччини в Сирії для посилення зв'язків з Анкарою та витіснення Вашингтону з регіону. Вона стає самим впливовим позарегіональним гравцем. Поступками Туреччині в праві забезпечувати свою безпеку на півдні, Росія розраховує на більш гнучку позицію Анкари в інших «чутливих» питаннях. Ілюстрацією цього стала зустріч турецького президента Реджепа Таїпа Ердогана з так званими «депутатами» Держдуми РФ від Криму Наталією Поклонською та Русланом Бальбеком 12 жовтня у Стамбулі³.

За мовчазної згоди Туреччини, із окупованого Севастополя та Новоросійська кораблі ЧФ РФ продовжують постачання військової техніки сирійському режиму — так званий «сирійський експрес». Таким чином порт Тартус, військово-морська база РФ у Сирії, постійно розширюється.

Військова сфера

Щорічні міжнародні навчання «Сі Бриз-2019» 1–12 липня 2019 року на території трьох областей України та в акваторії Чорного моря за участі 19 держав продемонстрували високий рівень співпраці між США і регіональними союзниками та партнерами для забезпечення готовності й оперативної сумісності в Чорноморському регіоні. З метою перешкоджання їм, Росія перекрыла район площею у 8 тис. кв. км і надіслала туди корабельну групу у складі десяти кораблів, зокрема: ракетні катери «Орехово-Зуєво», «Мираж», «Ивановец», «Набережные Челны», «Р-60» і великі десантні кораблі «Азов» і «Цезарь Куников». 10 липня сторожовий корабель ЧФ РФ «Сметливый» зайшов у закритий для мореплавання район навчань, провокуючи небезпечну ситуацію. Показові і провокаційні дії Росії під час згаданих навчань мали на меті демонстрацію свого панування в акваторії Чорного моря.

Провокація РФ повторилася – починаючи з 24 липня 2019 року РФ перекрыла вже п'ять районів у Чорному морі, в тому числі і значний район у виключній морській економічній зоні Болгарії та Румунії, а також майже повністю — східну частину Чорного моря від Сочі до Туреччини задля перешкод грузинсько-американським навчанням Agile Spirit-2019. У третій декаді липня одночасно діяла низка навігаційних попереджень щодо районів, у яких обмежено судноплавство або оголошено про небезпеку плавання. Сумарна площа районів Чорного моря, що закривалися ВМФ РФ тільки у липні 2019 року, становила понад 120 тис. кв. км, або більш як 1/4 загальної площі Чорного моря. Ці райони перекрывали значну частину рекомендованих морських шляхів у виключних морських економічних зонах України та країн регіону. Мета цих дій РФ очевидна — сформувати «звичне» сприйняття, що все Чорне море є зоною впливу Росії. Формула встановлення А2/АD-зони через навігаційні обмеження відпрацьовується Росією для дій за сценарієм блокади північно-західного сектора Чорного моря, спрямованої проти України та Румунії, для досягнення одноосібного контролю регіонального простору.

Активізувалася діяльність Росії і в штучно створеній нею А2/АD-зоні в Азовському морі. В серпні 2019 року знову збільшилися штучні затримки суден, що прямують до та з українських портів, в 2 рази на вхід до Азовського моря та в 2,4 рази на вихід, у порівнянні з липнем 2019

³ <https://www.unian.ua/politics/10724175-posol-turechchini-rozpoviv-yak-krimski-deputati-zmogli-potrapiti-do-erdogana.html>

року. У вересні ситуація ще більше погіршилася: на вході показник зріс ще в 1,2 рази, а на виході – ще в 1,4 рази. В цілому, за серпень-вересень тривалість очікування на вхід до Азовського моря зросла в 2,4 рази, а на вихід – в 3,2 рази. Ключовою причиною стало те, що Росія не отримала від Заходу «азовські санкції», небезпека яких існувала в листопаді 2018 року після інциденту в Чорному морі поблизу Керченської протоки⁴. Відчуваючи безкарність, 17 жовтня 2019 року Міністерство транспорту Росії підготувало наказ про розширення, на вимогу Росгвардії, заборонених для плавання районів біля Керченського мосту⁵.

На продовження мілітаризації Криму, поточні плани російського Міноборони передбачають, що на півострові до 2020 року мають перебувати до 24 одиниць надводних і підводних носіїв крилатих ракет «Калібр» із їх сумарною кількістю до 168 одиниць. І хоча виникають сумніви щодо спроможності ОПК РФ виконати плани МО РФ щодо подвоєння за один-два роки чисельності морських носіїв крилатих ракет на озброєнні ЧФ РФ (зараз їх одинадцять - три фрегати проєкту 11356, два МРК проєкту 21631, шість підводних човнів проєкту 636.3 із загальною кількістю 64 ПУ КР «Калібр»), у перспективі 5–7 років такі наміри виглядають цілком реальними. У цей період до складу ЧФ РФ можуть увійти до трьох одиниць малих ракетних кораблів проєкту 21631 («Буян-М») і до п'яти малих ракетних кораблів проєкту 22800 («Каракурт»). Влітку 2019 року розпочалося формування ескадрильї БПЛА у складі 318-го змішаного авіаційного полку ЧФ РФ, оснащеної безпілотниками «Форпост» (БПЛА Searcher II, які складають у Росії з ізраїльських комплектуючих). Головними її завданнями буде ведення розвідки, забезпечення цілевказання для протикорабельних ракет і КР «Калібр». Фактично ескадрилья БПЛА завершить формування у складі ЧФ РФ розвідувально-ударного комплексу на основі інтеграції засобів розвідки, управління та ураження.

У Чорноморському басейні існує потенційна небезпека збройного зіткнення між Росією і державами регіону – структура, дислокація і характер навчань військ ПівдВО РФ показує, що вони готуються до масованих блискавичних наступальних операцій, щоб за рахунок блицкригу розгромити війська противника, продиктувати йому умови припинення війни ще до того, як світова спільнота зможе зупинити Кремль.

Економічна і енергетична сфери

Чорноморський регіон є переважно енергозалежним. Економічна безпека Чорноморського регіону, зокрема, безпека поставок природного газу, нафтопродуктів та інших енергоносіїв, перебуває під безпосереднім впливом з боку РФ. Більшість країн регіону на 80% залежать від імпорту газу, перш за все з РФ. Лише в Україні і Румунії, які видобувають значні обсяги газу, ця залежність не перевищує 1/3. У 2018 році більшість країн регіону мали також велику залежність від імпорту нафти. Україна і Туреччина імпортували й вугілля.

Левову частку загального імпорту товарів із РФ в Україну становили енергоносії. Хоча закупівлі природного газу з РФ були припинені у 2015 році, Україна продовжує залежати від російських нафтопродуктів, скрапленого газу, вугілля, паливних елементів та обладнання для АЕС. У 2015–2018 роках частка імпорту нафтопродуктів із РФ коливалася від 17% у 2016 році до 41,3% у 2018-му році. Сумарна частка поставок нафтопродуктів з РФ і Білорусі, яка отримує російську нафту на пільгових умовах, сягає 75%. 93% імпорту дизельного палива в Україну у 2018 році припадало на Росію. Переважна частка скрапленого природного газу (LPG) також імпортувалася з Росії і Білорусі. Небезпечність такої ситуації яскраво підтвердив уряд РФ, коли в квітні 2019 року посилив режим ручного управління експортом в Україну. Цей спецрежим експорту передбачає щомісячне (замість щорічного) узгодження обсягів і необхідність отримання дозволів Міністерства економіки РФ і Федеральної служби технічного й експортного контролю (перебуває в структурі Міноборони РФ). У червні 2019 року квота на дизпаливо становила 30%, а LPG — 60% від середньомісячного обсягу. Квоти отримали російські «Лукойл» (25%) і «Роснефть» (75%). Імпорт нафтопродуктів з РФ може бути перекритий у будь-яку мить.

⁴ <https://www.blackseanews.net/read/156342>

⁵ <https://regulation.gov.ru/projects#searchType=1&npa=96019>

Молдова на 100% залежить від забезпечення газом з РФ. Якщо «Газпром» припинить подачу газу в ГТС України, то Молдова може зазнати значних втрат. Враховуючи, що газопровід Ясси—Кишинів не буде швидко збудований, «Нафтогаз України» запропонував використати свої технічні можливості для поставок у Молдову газу, який закуповувався б на ринку ЄС.

Зростає небезпечна тенденція в Європі розглядати газ, сиру нафту й нафтопродукти як звичайний товар, і тому у західній пресі російські «Північний потік» і «Турецький потік» час від часу називають «просто комерційними проєктами». Водночас, РФ продовжує постійні намагання виключити Україну з ланцюга поставок газу до ЄС. Для цього вона вдається до будівництва геополітично мотивованої газотранспортної інфраструктури, ігнорування європейського енергетичного законодавства, провокування «газових криз» з перекладанням відповідальності за них на країни-жертви. В арсеналі «Газпрому» — припинення потоків газу, шантаж, нав'язування захмарних цін з наступними політичними вимогами для їх зниження, саботаж виконання рішення Стокгольмського арбітражу, вимоги до країн-жертв сплачувати за газ, який без їх згоди РФ поставляє на окуповані нею ж території.

Права людини, національні меншини

Від початку окупації Криму Російська Федерація проводить на окупованих територіях цілеспрямовану довготривалу політику репресій і залякування місцевого населення, що особливо активізувалось з 2016 року. Цілями спецслужб РФ є небайдужі кримчани, патріоти, які не прийняли анексію, громадські діячі, журналісти, колишні офіцери ВМСУ, а також кримські татари, які переслідуються за національною ознакою та релігійними поглядами.

Після «великого обміну» 7 вересня 2019 року (35 на 35, з яких 24 – військовополонені українські моряки), станом на початок жовтня 2019 року, за даними Кримської правозахисної групи, кількість бранців Кремля на окупованому півострові та території Росії складає 87 осіб⁶. За іншими підрахунками, наразі 113 політичних бранців Кремля лишаються в російських катівнях. Переважно це представники корінного народу Криму – кримські татари. Їх безпідставно звинувачують в «екстремізмі» і «закликах до порушення територіальної цілісності РФ», «створенні терористичних організацій» тощо.

Російська окупаційна репресивна машина набирає обертів. 9 жовтня список «українських диверсантів» поповнився новим бранцем – в анексованому Криму був затриманий і вивезений в невідомому напрямку проукраїнський активіст Олег Приходько. Наступного дня вранці затримали його дружину Любов Приходько. В ФСБ Приходьку інкримінують «терористичний акт» і «незаконне виготовлення вибухових речовин». 16 жовтня Верховний Суд РФ залишив без змін вирок так званого Верховного Суду Криму – 14 років колонії за нібито підготовку диверсій ще двом жертвам російських репресій - Володимир Дудці та Олексію Бессарабову.

Проявом готовності путінського режиму до завершення війни проти України, мало би стати безумовне звільнення українських громадян зі «списку Сенцова», які, насправді, стали предметом політичного шантажу нової української влади з боку Кремля. На тлі нової хвилі переслідувань в Криму проти інакодумців, стає очевидним, що звільнення українських бранців Кремля, включаючи й заручників в ОРДЛО, можливе лише за умови посилення міжнародного тиску на керівництво РФ, поглиблення міжнародних санкцій за brutальне порушення прав людини, репресії та фальсифікації справ.

3. Пропозиції для посилення безпеки та регіонального безпекового співробітництва

Росія й надалі дотримуватиметься своїх намірів і дій з витискання НАТО з регіонів, де це видається їй можливим. Повзуча експансія Росії в Чорному морі та її посилення на Балтиці тривають, і не мають залишатися без належної реакції з боку НАТО. На сьогодні Альянс ще не знайшов остаточно дієвого механізму стримування Росії в Чорноморському регіоні. Україна може зробити вагомий вклад у вироблення цього механізму.

Кабінет міністрів України завершує підготовку Річної національної програми під егідою Комісії Україна—НАТО на 2020 рік, а 31 жовтня у Києві готуються прийняти делегацію

⁶ https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2019/10/crimean-human-rights-group_sep_2019_ua.pdf

Північно-Атлантичної Ради та Генерального секретаря НАТО. У цьому контексті пропонується спонукати і залучити країни НАТО до таких заходів:

у дипломатичній сфері:

- встановлення системи міжнародного моніторингу ситуації в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці;
- запровадження додаткових санкцій проти Росії за порушення міжнародного права в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці;
- посилення існуючих санкцій проти Росії за анексію Криму й окупацію Донбасу й, особливо, за порушення прав людини там;
- тиск на Росію для виконання нею рішення Міжнародного трибуналу ООН з морського права щодо негайного повернення українських кораблів Україні;
- запровадження санкцій проти суден, які заходять до Криму, та заборони їх заходу до портів країн ЄС/НАТО;
- запровадження обмежень для заходу російських кораблів до портів країн-членів НАТО;

в інформаційній сфері:

- постійна актуалізація в міжнародному інформаційному просторі наративу стосовно анексії Криму Росією, її агресії в Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;
- поширення актуальної інформації про порушення Росією міжнародного права в Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;
- розповсюдження в міжнародному інформаційному просторі повідомлень місії ОБСЄ щодо порушень Росією Мінських домовленостей на Донбасі;

у військово-стратегічній сфері:

- забезпечення свободи судноплавства у Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;
- сприяння військово-морській присутності та активності країн НАТО в Чорному морі (в тому числі за рахунок створення штабу Флотилії НАТО в Чорному морі);
- нарощування військової присутності НАТО в регіоні за рахунок розміщення систем ППО/ПРО, авіації, ракетних комплексів, кораблів, проведення навчань для створення НАТО власної А2/AD в Чорному морі;
- посилення Альянсом підтримки ВМС чорноморських країн НАТО (Румунії та Болгарії), а також України і Грузії;
- інтенсифікація співпраці України з Туреччиною у військово-морській сфері.

Росію слід зупиняти в усіх регіонах – Чорноморському, Балтійському, Середземноморському. Якщо зупинити «Північний потік 2» і другу нитку «Турецького потоку» шляхом накладання санкції проти компаній-підрядників, США зможе відвернути негативний сценарій перетворення Балтійського і Чорного морів на зони домінування Росії. Постійна американська присутність у Східному Середземномор'ї створить парасольку безпеки на Балканах. Ракетні комплекси з північно-східного сектору Егейського моря здатні контролювати акваторію Чорного моря. Якщо місцем базування американських ВМС стане грецький Александрополіс, Росії буде складніше блокувати українські порти в Азовському і Чорному морях, оскільки її морська торгівля і «сирійський експрес» з чорноморських портів ризикують потрапити під блокаду у відповідь.

Одним з варіантів протидії мілітаризації Чорного моря Росією є передача сучасних військових кораблів, які знаходяться в резерві ВМС країн НАТО, і які придатні для роботи в командно-штабних мережах Альянсу, військово-морським силам Румунії й України. Одночасно, має бути прискорений процес набуття Україною і Грузією членства в НАТО.